

Catalans i castellans: estereotips durant la primera meitat del segle XVII

Núria de Lucas

Preàmbul

Durant els anys que s'estenen entre la mort de Felip II (1598) i la capitulació de Barcelona en la Guerra de Separació de Catalunya (1652), certes formes de les literatures castellana i catalana reproduïren aspectes relacionats amb els estereotips i les visions recíproques entre castellans i catalans. Estem davant d'un corpus que representa, a més del seu caràcter literari, una font per a la recerca històrica donada la capacitat d'aquests textos per a configurar determinades visions en l'imaginari col·lectiu. Així, en nombroses comèdies i també algunes novel·les del Segle d'Or, es troben referències a la imatge que aquesta literatura "castellana" transmetia sobre Catalunya i els catalans. Per la seva banda, de certes produccions poètiques catalanes es poden inferir quins eren els principals estereotips aplicats des de Catalunya als castellans. I en tot plegat cal no perdre de vista el dirigisme ideològic present en les plomes dels autors i la manera com aquestes visions entre castellans i catalans variaren a causa dels distints esdeveniments polítics i militars del període.

Estereotips a l'Europa moderna

A l'Europa de l'època moderna, les visions genèriques i caricaturesques entre països i comunitats estigueren presents arreu. Segons interessos polítics o econòmics, o bé a causa d'enveges heretades del passat, es generaven tòpics i generalitats més o menys burlesques per tal de remarcar les diferències amb els pobles parodiats i l'excel·lència de la comunitat des d'on s'emetia el judici de valor. Així, durant els segles XV i XVI aparegueren nombrosos textos que recollien els estereotips més comuns aplicats als distints pobles europeus. Per exemple, el *Llibre de la desaparició dels països*, obra de Gilles Le Bouvier de mitjans del segle XV, recull que els castellans són extremadament colèrics i mals catòlics, de manera semblant als napolitans, que els sicilians són molt gelosos, que la naturalesa dels suïssos és cruel i ruda, que la dels anglesos és salvatge, sanguinària i cobdiciosa, mentre que els escandinaus i polonesos són terribles i furiosos.¹ Mateo Alemán, a la primera part del *Guzmán de Alfarache* (publicada el 1599), diferenciava els europeus per llur forma de mendicar:

Por quanto las naciones todas tienen su método de pedir y por él son diferenciadas y conocidas, como son los alemanes cantando en tropa, los franceses rezando, los flamencos reverenciando, los gitanos importunando, los portugueses llorando, los toscanos con arengas, los castellanos con fieros haciéndose malquistos, respondones y mal sufridos.²

I el jesuïta aragonès Baltasar Gracián, a *El Criticón* (1651), parlava de la supèrbia com a principal mal d'Espanya, el de França, la cobdícia, l'engany per a Itàlia, la gola i l'embriaguesa per a Alemanya, la inconstància per a Anglaterra, la simplicitat per a Polònia, la infidelitat per a Grècia, la barbaritat per a Turquia, l'astúcia per a Moscòvia i l'atrocitat per a Suècia.³

1. G. LE BOUVIER, *Armorial de France, Angleterre, Escosse, Allemagne, Italie et autres puissances*, Bachelin-Deflorenne, París, 1866, citat per Emilio TEMPRANO, *La caverna racial europea*, Càtedra, Madrid, 1990, p. 19-20.

2. Mateo ALEMÁN, *Guzmán de Alfarache I*, Edició de J.M. Micó, Càtedra, Madrid, 1992, p. 388-389.

3. Citat per TEMPRANO, *La caverna*, p. 21.

Imatges d'aquest estil que països i pobles s'aplicaven mútuament eren abundants i gaudien d'una gran difusió. La ridiculització dels altres, la burla i la sàtira eren un dels mecanismes utilitzats per tal d'afirmar la diferència i la superioritat de la pròpia comunitat en un moment en què els distints territoris europeus anaven prenent consciència de llur identitat col·lectiva. D'aquesta manera, les visions deformades i arquetípiques dels altres pobles europeus cohesionaven internament les consciències dels membres de la comunitat des d'on es generaven aquests tòpics. Per exemple, el sentiment anti-italià era general a Alemanya, Anglaterra i França a causa de les elevades exigències econòmiques del Papat, i a Espanya l'obsessió per la puresa de sang reflectia el rebuig envers jueus i moriscs.⁴ De fet, la defensa acèrrima del catolicisme es convertí en un dels principals trets definitoris de la societat espanyola a ulls dels seus contemporanis europeus. També, l'obsessió per l'orgull: "maman el orgullo con la leche" o bé "son la nación más presuntuosa que jamás haya visto", afirmava a mitjans del segle XVI el viatger alemany Felix Platter.⁵

Els prejudicis envers els estrangers estaven presents en tots els països europeus, i sovint eren transmesos pels sectors més cultes de la societat, essencialment aquelles personalitats que havien entrat en contacte amb altres territoris, com ara ambaixadors, erudits o mercaders. Les caricatures i les burles entre comunitats persistien, fomentades moltes vegades per les guerres entre monarquies. Es tractava de retrats psicològics fàcils, insults xenòfobs que reflectien antigues fòbies. Per exemple, Erasme de Rotterdam, amb amics per tota Europa, també recollí en els seus escrits els principals estereotips que llavors s'aplicaven als diversos pobles europeus: "los alemanes son tolerantes y bastos, los franceses, violentos y refinados, los italianos, vanidosos y ladinos en exceso".⁶

4. William J. BOUWSMA, *El otoño del Renacimiento (1550-1640)*, Crítica, Barcelona, 2001, p. 14-15.

5. Citat per John HALE, *La civilización del Renacimiento en Europa, 1450-1620*, Crítica, Barcelona, 1996, pp. 70-71. Sobre aquest personatge, veg. la seva pròpia obra: Felix PLATTER, *El diario de Felix Platter, estudiante de medicina en Montpellier (1552-1557)*, traducció i edició a cura de J.E. Tazón, Universidad de Valladolid, Valladolid, 2003.

6. Citat per HALE, *La civilización del Renacimiento*, p. 60.

Tanmateix, algunes veus es van alçar contra els prejudicis i els estereotips entre països, apel·lant a no assumir els tòpics com a veritats. Així, Joseph Hall afirmava a *The Discovery of a New World* (1608) que “a los franceses acostumbraban a tildarlos de temerarios, a los españoles, de orgullosos, a los holandeses, de borrachos, a los ingleses, de entrometidos, a los italianos, de afeminados, a los suecos, de timoratos, a los bohemios, de inhumanos, a los irlandeses, de bárbaros y supersticiosos”, però després es demanava: “¿hay alguien tan estúpido como para creer que en Francia no hay hombres sensatos, que en España no los hay pusilánimes o que en Alemania no hay nadie que lleve una vida en sobriedad?”. I el 1597, el cosmògraf alemany Johann Rauw sintetitzava: “no hay ningún país que valga tres peniques más que otro”.⁷ Tot i voluntats com aquestes, no deixaren de generar-se i repetir-se els tòpics i les visions simplistes i iròniques entre els diferents pobles europeus.

Els castellans: braus, fanfarrons i superbs

Si entre els països europeus es produïren tòpics i visions caricaturesques, entre Catalunya i Castella, entre catalans i castellans, existiren també nombrosos estereotips. Pel que fa al període 1598-1652, tant la literatura castellana com la catalana recolliren i difongueren moltes d'aquestes imatges. De fet, els propis autors castellans reconegueren les característiques que s'aplicaven de manera genèrica als castellans i les inclogueren en llurs produccions. Un dels estereotips més aplicats al castellà dels segles XVI i XVII és la seva *bravuconería*, el seu caràcter arrogant i fanfarró. Lope de Vega, a la comèdia *Carlos V en Francia* (1604), assenyala els motius d'aquest caràcter:

*¿Por qué os llaman fanfarrones?
Porque todas las naciones,
Unas de otras envidiosas,
Ofenden nuestras gloriosas
Empresas y altos blasones;*

7. *Ibid.*, pp. 71-72.

*Sabemos decir y hacer;
Y porque se usó el retar
En España, que es poner
Con la ejecución del dar
La gloria del prometer.*⁸

En relació amb l'estereotip del castellà arrogant i violent, un personatge arquetípic de la *comedia nueva* és el soldat fanfarró i fatxós, que pot arribar a ser perillós o simplement ridícul i fins i tot graciós. Antonio de Guevara, a *Menosprecio de Corte y Alabanza de Aldea* (1539), esbossa satíricament els trets del soldat espanyol ostentós i exagerat, qui després de "contar mil mentiras de la guerra":

No para aun en esto su locura y liviandad, sino que estando los labradores al sol del domingo, comiéndales a contar de cómo se halló en la del Garillano con el Gran Capitán, en la de Rávena con don Remón, en la de Pavía con el señor Antonio, en la de Túnez con César y en la de Corró con el príncipe Doria; y si a mano viene, en todos aquellos tiempos se estaba él en el Zocodover de Toledo o en el Potro de Córdoba, no capitán en la guerra, sino rufián en la ramería.⁹

També Cervantes, al capítol LI de la primera part del *Quijote* (1605), va dibuixar la figura del soldat exagerat i ridícul:

el cual Vicente venía de las Italias y de otras diversas partes, de ser soldado. (...) había muerto más moros que tiene Marruecos y Túnez, y entrado en más singulares desafíos, según él decía, que Gante y Luna, Diego García de Paredes y otros mil que nombraba.¹⁰

Amb tot, Lope de Vega, a *El casamiento en la muerte o Bernardo del Carpio* (no anterior a 1595), si bé reconeix el caràcter fanfarró dels espanyols, conclou que de totes les comunitats existeixen estereotips negatius.

Roldán: *Gusto me dan tus bravatas
Mas ¿qué hacéis los españoles?
¿Ordinariamente? Hablar.*

8. Citat per Manuel DE MONTOLIU, *El alma de España y sus reflejos en la literatura del Siglo de Oro*, Cervantes, Barcelona, [s.d.], p. 121.

9. Antonio DE GUEVARA, *Menosprecio de Corte y Alabanza de Aldea*, Edició d'A. Rallo, Cátedra, Madrid, 1984, pp. 231-232.

10. Miguel DE CERVANTES Y SAAVEDRA, *Don Quijote de la Mancha*, Espasa Calpe, Madrid, 1996, p. 288.

Bernardo: *Peores sois los franceses
Que habláis mucho y no hacéis nada.*¹¹

Pel que fa a la literatura catalana, molts plecs solts poètics reflecteixen quins foren els tòpics que des del Principat s'aplicaven als castellans. Des de finals del segle XVI, motivat pels allotjaments de les tropes que hagué de suportar el camp català, aquests estereotips forçosament hagueren d'estar influenciats pel contacte amb els soldats dels terços reials, estenent-se així el tòpic del castellà brau, vinculat de manera molt general amb la valentia i fidelitat al rei. I una imatge relativament amable dels castellans es percep, en aquestes produccions poètiques de to popular, en el tractament de la figura dels virreis del Principat i la seva lluita contra el bandolerisme. A les *Cobles de la Unió de Vilafranca de Panadés, fetas per hu dels mateixa vila* (1606), s'esmenten els beneficis que dita Unió tindrà contra els bandolers i gent de mala vida en general i se'n dona les gràcies a l'acció del virrei –Ettore Pignatelli e Colonna, duc de Monteleone i virrei de Catalunya entre 1603 i 1610:

*Què faran les camarades,
ja si-a donat remey,
los de la vida yrada
be·ls persegueix lo Virrey.
(...)
Una mostra general
han feta los cent soldats,
cosa per cert principal
tant anaven ben tractats,
ab ses armes ben posats
per a servir a son Rey,
los de la vida yrada
be·ls persegueix lo Virrey.
(...)
Estarà lo centaner
ab los soldats bé a punt,
que quant serà menester
correran per plans y munts,
los llochs del entorn tots junts,
promptes al servey del Rey,*

11. Citat per MONTOLIU, *El alma de España*, p. 123. A mode de complement sobre l'arrogància espanyola a la literatura del Segle d'Or, veg. David GARCÍA HERNÁN, *La cultura de la guerra y el teatro del Siglo de Oro*, Sílex, Madrid, 2006, p. 224-230 (l'anàlisi se centra en els modes arrogants d'exercir la política i en la crítica que en feren els literats castellans a través de llurs obres).

*los de la vida yrada
be-ls persegueix lo Virrey.*¹²

Posteriorment, amb les campanyes de Leucata (1637) i Salses (1639), l'estereotip del soldat castellà valent es reforça: tant relacions informatives com composicions en vers catalanes destaquen positivament la valentia dels terços –ajudats, és clar, pels soldats catalans– i una “pretesa germanor” entre tropes castellanes i catalanes. Ho demostra la *Segona relació de la bona nova de la recuperació del castell de Salsas...* (1640), on la lluita armada es recolza emocionalment en l'odi envers els francesos invasors de la fortalesa de Salses i en la lleialtat a Felip IV.

*Poch vos ha valgut
Gavatxos la armada,
puix que mors de fam
fou exits de Salsas.
lara, la la la
(...)
Poch vos ha valgut
trincheras en Salsas,
que-l crit de carn a carn
vos acovardareu.
lara, la la la
(...)
Puix que lo LLEÓ
que may vos dexava,
vos ha encadernats
aquest any quaranta.
lara, la la la
(...)
Déu do vida al REY
de la nostra ESPANYA,
que puga menjar
LAUCA, puix té SALSAS.
lara, la la la.*¹³

12. *Cobles de la Unió de Vilafranca de Panadés, fetas per hu dels mateixa vila*, Gabriel Graells i Giraldo Dotil, Barcelona, 1606. BC, F. Bon. 10898. Sobre la figura d'aquest virrei, veg. Joan REGLÀ, *Els virreis de Catalunya*, Vicens-Vives, Barcelona, 1970 (1a ed. 1956), p. 121 i 124-125.

13. *Fragments de Segona relació de la bona nova de la recuperació del castell de Salsas, y tot lo que aconegut desde onze de iuny de 1639, fins a sis de gener de 1640. Al to si voleu oyr una canso galana, yo vos dire a la catalana*, Sebastià i Jaume Matevat, Barcelona, 1640. Biblioteca de Catalunya (BC), Fons Bonsoms (F. Bon.), 7557.

Els testimonis dels plecs poètics catalans anteriors a 1640 mostren una imatge dels castellans influenciada bàsicament per la figura del soldat castellà. Es tracta d'una imatge molt general que destaca la valentia i bravesa del soldat, sense tocs especialment negatius. El punt d'inflexió es produirà després de la campanya de Salses, amb el retorn de les tropes i els seus atacs a poblacions gironines. Així, partir de la primavera de 1640, es percep un marcat canvi en el tractament del soldat castellà en aquestes formes poètiques: d'un soldat valent es passa a la figura del soldat fanfarró, arrogant, violent, infame i heretge. En un dels tants fulletons en vers, el *Romance de la ingratitud de los Castellanos, y sin razón* (1641), on es narren els esdeveniments inicials de la guerra fins a la batalla de Montjuïc de 1641, apareix directament la supèrbia de les tropes castellanques com a causa de llur derrota davant dels catalans:

*Que para gente tan vil
sólo las mujeres basta,
atropellar, y rendir
la soberbia Castellana.*¹⁴

Al tòpic del soldat castellà superb i arrogant s'afegeix el d'heretge, motivat per l'incendi de l'església de Riudarenes a mans dels terços, el març de 1640.

*Qui lo poch que ns deixa Salsas,
roban, y vidas destroçan,
la castetat adulteran, la flor intacta violan.
Los Temples sagrats profanan,
ornaments, y plata roban,
que va sufrir Cathalunya
fins que flamas los devoran.*¹⁵

Un altre opuscle català narra l'atac dels soldats a l'església de Riudarenes i titlla obertament el fet d'heretgia, tot i que separant l'acció de les tropes de la figura del rei:

*Las puertas quemaron
los Soldados fieros,*

14. *Romance de la ingratitud de los Castellanos, y sin razón*, Gabriel Nogués, Barcelona, 1641. BC, F. Bon. 6214.

15. *Algunas tortas en vers a las voluntats esposadas a las moltas que avuy se donan en prosa*, Vídua de Mathevat, Barcelona, 1646. BC, F. Bon. 10863.

*con son de defensa,
 y ansia de dineros.
 Todo lo saquearon
 lo Sacro y profano
 sacrilegio Tercio,
 vil Napolitano.
 Por dar disimulo
 a malada tamaña,
 añaden a ésta
 la peor hazaña.
 Quemaron la Iglesia,
 oh corazón duro,
 con el Sacramento
 Santísimo y puro.
 (...)
 Juzgue quien bien siente,
 y admite razón;
 éstos ¿si son cristianos,
 o si herejes son?
 (...)
 Viva Dios, y viva
 la cristiana ley:
 mueran los traidores,
 que afrentan al Rey.¹⁶*

Havia quedat conformada en l'imaginari col·lectiu català la imatge del soldat arrogant, superb, heretge i sacríleg. El plec poètic *Carta que ha enviada la vila de Perpinyà a Cathalunya, ahont va contant totes sas desdichas* (1641), dóna exemple sobre la denominació genèrica de “castellans” aplicada als soldats del rei:

*Antes bé de massa cel
 Me fo perduda, y acabada
 Acullint als soldats del Rey,
 Que m han tota despullada.
 (...)
 Ells han tingut la paga
 De haver fet tal desbarat,
 Puix los mateixos Castellans
 Als demás han degollat.¹⁷*

16. *Relación verdadera de algunos casos, que han sucedido en el Principado de Cathaluña, y Condado de Rossellon, hechos por los soldados, en sus tránsitos*, s.n., s.l, 1640 o posterior. BC, F. Bon., 6135.

17. *Carta que ha enviada la vila de Perpinyà a Cathalunya, ahont va contant totes sas desdichas*, Jaume Romeu, Barcelona, 1641. BC, F. Bon. 105.

Com hem vist, la imatge que dels castellans transmeten els plecs solts poètics catalans té a veure bàsicament amb la del soldat de les tropes reials, per la qual cosa no es pot parlar d'estereotips aplicats als castellans en general sinó d'uns estereotips completament condicionats pel contacte amb els terços. És per aquest motiu que, bàsicament d'ençà 1640, la visió dels "castellans" —en realitat, dels soldats— es tenyí de trets extremadament negatius: "castellans fanfarrons" i "sacrílegs i inhumans" són els principals qualificatius presents en els plecs poètics catalans que s'ocupen d'esdeveniments militars de la Guerra dels Segadors.¹⁸

Els catalans: valents i defensors de l'honor, però també lladres i bandolers

L'estereotip del català violent i lladre és recurrent en la literatura castellana del Segle d'Or. Es tracta d'una imatge que deriva del fenomen del bandolerisme, fenomen que, a ulls d'aquests escriptors, tipifica Catalunya. Amb tot, aquestes obres tractaren el tema dels bandolers catalans des d'un punt de vista força distant, fins i tot bucòlic, de la realitat social. Miguel de Cervantes ho demostra en nombroses obres. Per exemple, a *La Galatea* (1585), apareix un episodi amb bandolers catalans: en el llibre segon es relata que sortint de Perpinyà els protagonistes es varen trobar amb:

una cantidad de bandoleros, los cuales tenían por señor y cabeza a un valeroso caballero catalán, que por ciertas enemistades andaba en la compañía, como es ya antiguo uso de aquel reino, cuando los enemistados son personas de cuenta, salirse a ella y hacerse todo el mal que pueden, no solamente en las vidas, pero en las haciendas, cosa ajena de toda cristiandad y digna de toda lástima. Sucedió, pues, que al tiempo que los bandoleros estaban ocupados en quitar a Timbrio lo que llevaba, llegó en aquella sazón el señor y caudillo de ellos y como, en fin era caballero, no quiso que delante de sus ojos agravio alguno a Timbrio se hiciese; antes,

18. Veg, per exemple, M. RAMON, *A la famosa victoria que han alcanzada dels enemichs, los Tercios de la Infanteria, y Cavalleria Catalana, y Francesa, en lo siti de Tarragona, a 10 deluny*, Jaume Romeu, Barcelona, 1641. BC, F. Bon. 7627; I. ARGELÉS, *Relacio del rendiment de la plassa de Perpinyà ab las festas ques feren al rededor*, Gabriel Nogués, Barcelona, 1642. BC, F. Bon. 7577; *Resposta que fa Cataluña a una carta que li ha enviada la vila de Perpinyà, ab la qual plora sas desdichas pateix en recompensa de innumerables servicis*, Jaume Matevat, Barcelona, 1641. BC, F. Bon. 6219.

pareciéndole hombre de valor y prendas, le hizo mil cortesias ofrecimientos, rogándole que por aquella noche se quedase con él en un lugar allí cerca, que otro día por la mañana le daría una señal de seguro para que sin temor alguno pudiese seguir su camino hasta salir de aquella provincia.¹⁹

Al costat dels bandolers ferotges, apareix la figura del bandoler-cavaller o bandoler-noble, qui dirigeix el grup, posa pau entre els homes i és just en les seves accions. Així, en una de les *Novelas ejemplares* (1613), *La gitanilla*, trobem de nou el bandoler honrat, d'origen noble. La simpatia de Cervantes per la figura del bandoler noble i honrat, obligat per les circumstàncies –normalment per un motiu d'honor–, arriba al punt d'incloure a l'entremès *La cueva de Salamanca* (1615) una breu referència a la figura històrica de Perot Roca Guinarda:²⁰

Estudiante Carraolano. Salmantino soy, señora mía; quiero decir, que soy de Salamanca. Iba a Roma con un tío mío, el cual murió en el camino, en el corazón de Francia. Vine solo; determiné volverme a mi tierra: robáronme los lacayos o compañeros de Roque Guinarde en Cataluña, porque él estaba ausente; que, a estar allí, no consintiera que se me hiciera agravio, porque es muy cortés y comedido, y además limosnero.²¹

L'autor veu en els catalans l'essència de l'honor cavalleresc, per la qual cosa considera el bandolerisme com un excés gairebé inevitable en la defensa d'aquest honor. A la segona part del *Quijote* (1615), en el capítol LX, de camí a Barcelona, el cavaller i el seu escuder tenen una trobada amb un grup de bandolers:

y si los muertos los habían espantado, no menos los atribularon más de cuarenta bandoleros vivos que de improviso les rodearon, diciéndoles en lengua catalana, que estuvieran quedos, y se detuviesen, hasta que llegase su capitán. (...) llegara

19. Miguel de CERVANTES Y SAAVEDRA, *La Galatea*, Edició de F. López Estrada i M.T. López García-Berdoy, Cátedra, Madrid, 1995, p. 279.

20. El 1611 Rocaguinarda va ser perdonat pel rei Felip III a canvi de servir-lo com a soldat a Itàlia. L'última referència a l'antic bandoler data de 1635, i encara formava part d'un dels terços del regne de Nàpols (veg. Joan REGLÀ, *El bandolerisme català del Barroc*, Edicions 62, Barcelona, 1966, p. 127).

21. M. de CERVANTES Y SAAVEDRA, *Entremeses*, Edició de N. Spadaccini, Cátedra, Madrid, 1989, p. 241-242. Sobre Perot Roca Guinarda, veg. Lluís M. SOLER I TEROL, *Perot Roca Guinarda: història d'aquest bandoler*, Impremta de Sant Josep, Manresa, 1909; REGLÀ, *El bandolerisme català*, p. 104-130; X. Torres Sans, *Els bandolers*, s. XVI-XVII, Eumo, Vic, 1991.

en aquella sazón su capitán, el cual mostró ser de hasta edad de treinta y cuatro años, robusto, más que de mediana proporción, de mirar grave, y color morena. Venía en un poderoso caballo, vestía la acerada cota, y con cuatro pistoletas (que en aquella tierra se llaman pedreñales) a los lados.

El capità dels bandolers resulta ser de nou Perot Roca Guinarda, el qual s'apropa a Don Quijote i li diu: "No estéis tan triste, buen hombre; porque no habéis caído en las manos de algún cruel Osiris, sino en las de Roque Guinart, que tienen más de compasivas que de rigurosas". A això respon l'hidalgue: "No es mi tristeza (...) haber caído en tu poder, ¡oh valeroso Roque, cuya fama no hay límites en la tierra que la encierren!" I en referència al bandoler, l'autor l'eximeix de les barbaritats comeses pels bandolers comuns afirmant: "¡Viva Roque Guinart muchos años, a pesar de los *lladres* que su perdición procuran!"²³

Altres autors castellans també recullen el fenomen del bandolerisme i el relacionen amb el caràcter i el territori català. Així, Tirso de Molina, a *Deleitar aprovechando* (1635), presenta *El bandolero*, relat basat en la llegenda de Sant Pere Armengol (mercedari català de la segona meitat del segle XII).²⁴ Hi apareixen tots els estereotips dels catalans: valor, honor, justícia, però també violència, còlera, gelosia, rudesia i aspror de les gents i del paisatge. De totes maneres, la visió de conjunt és més positiva que no pas a la seva obra anterior, *Cigarrales de Toledo* (1621):

A la media noche entraron en la venta, de tropel, hasta cincuenta bandoleros, cuyo caudillo era un caballero catalán, que como es costumbre en aquel Principado, había librado la venganza de sus agravios, contra otro más poderoso que él, en las armas de aquella gente perdida, pagándoles el sueldo, a costa de los desapercibidos caminantes, y señalando sus alojamientos por aquellas ocasionadas asperezas, tan caras para inocentes peregrinos. La grita con que embistieron la solitaria venta fue tal, que juntándosele el ruido de algunos arcabuces, que dispararon, y muchos pedreñales, parecía acometimiento de algún formado ejército.²⁵

Aquí es presenta una imatge molt cruenta dels bandolers catalans, potser una de les descripcions més ferotges de la literatura castellana del Segle d'Or. Tenint en compte que Tirso de Molina, mercedari, va viure a

22. CERVANTES, *Don Quijote*, p. 560.

23. *Ibid.*, p. 564.

24. TIRSO DE MOLINA, *Deleitar aprovechando*, Imprenta Real, Madrid, 1635, p. 189-306.

25. TIRSO DE MOLINA, *Cigarrales de Toledo*, Jerónimo Margarit, Barcelona, 1631, p. 240.

Catalunya entre 1632 i 1639, aquesta imatge no estaria gaire allunyada de la realitat, contràriament a la visió més amable transmesa per Cervantes. Tanmateix, aquesta imatge més amable és la tònica general a les comèdies castellanes. En elles sovint es presenta la figura del bandoler-noble, caigut en desgràcia per una qüestió d'honor i al qual el destí no ha donat més alternativa que convertir-se en bandoler. Com a contrapunt a aquesta figura refinada, de nobles sentiments, apareixen els altres bandolers de la seva *cuadrilla*, homes aspres, sense moral ni honor. La quintaessència d'aquesta imatge la trobem a la comèdia *El catalán Serrallonga* (1636), d'Antonio Coello, Francisco de Rojas i Luis Vélez de Guevara, que recull i modifica el mite del bandoler Joan Sala i Ferrer, àlies Serrallonga.²⁶ Aquí, Joan Sala és noble i nyerro, i té com a màxim rival el cadell don Carlos Torrellas que és, al seu torn, germà de doña Juana, l'estimada de Serrallonga. La trama combina embolics d'amor i odi entre famílies amb aspectes com la lluita entre nyerros i cadells o la persecució dels bandolers per part dels nobles catalans. Don Carlos mata el pare de Serrallonga, Bernardo, i Joan Sala es veu obligat a amagar-se al bosc i a unir-se a un grup de bandolers. El bandoler es troba amb el dilema de venjar la mort del seu pare o bé deixar viure l'assassí perquè és el germà de doña Juana. Finalment, els soldats del veguer de Vic aconsegueixen ferir-lo. Ell es refugia al seu poble natal on està enterrat el pare qui, sortint de la tomba, convenç el fill perquè s'entregui. L'obra distorsiona el personatge històric, mostrant un home noble captiu de les seves passions i que s'entrega com a acte d'amor i respecte al seu pare, imatge ben distinta de com fou en realitat la figura de Serrallonga.²⁷

26. Antonio COELLO, Francisco DE ROJAS, Luis VÉLEZ DE GUEVARA, *El catalán Serrallonga*, a *Parte treinta, de comedias famosas de varios autores*, Hospital Real y General de Nuestra Señora de Gracia, Zaragoza, 1636. Per a estudis al voltant de la comèdia, veg. Joan GIVANEL, "Observaciones sugeridas por la lectura del drama de Coello, Rojas y Velez *El catalán Serrallonga y vandos de Barcelona*", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XVIII (1945), p. 159-192; Adrien ROIG, "Una manifestación de la catalanofilia literaria: *El catalán Serrallonga*, comedia de tres ingenios", *Mélanges de la Casa de Velázquez*, XXVI/2 (1990), p. 153-170. Sobre la figura històrica de Joan Sala, veg. REGLÀ, *El bandolerisme català*, p. 176-182; TORRES, *Els bandoler*; i també A. SEGURA i Xavier TORRES coords., *Torna, torna Serrallonga. Història i llegenda dels bandolers catalans del barroc* (catàleg de l'exposició), Fundació "la Caixa", Barcelona, 1994.

27. Per tal d'aprofundir en la imatge dels bandolers –no només catalans– que va transmetre la literatura del Segle d'Or, veg. Juan Antonio MARTÍNEZ COMECHO ed., *Le bandit et son image au Siècle d'Or*, Casa de Velázquez-Publicacions de la Sorbonne, Madrid, 1991.

Per assimilació amb el bandolerisme –i, evidentment, per desconeixement–, a la literatura castellana s'aplica en gran mesura el caràcter del bandoler al del català en general: bel·licós però just, hospitalari però auster. “Que es condición natural y propia de la nobleza catalana saber ser amigos y favorecer a los extranjeros que de ellos tienen necesidad alguna”.²⁸ I en la mateixa línia, Francisco Cascales, a les seves *Tablas poéticas* (1617), afirma dels catalans que són “arriscados, y montaraces”.²⁹

Sintetitzant aquests tòpics, Miguel de Cervantes declara a la seva obra *Los trabajos de Persiles y Sigismunda* (1617):

Los cortesés catalanes, gente enojada, terrible, y pacífica, suave; gente que con facilidad da la vida por la honra, y por defenderlas entrambas se adelantan a sí mismos, que es como adelantarse a todas las naciones del mundo.³⁰

Tanmateix, la visió dels catalans en la literatura castellana no es pot titllar de negativa, almenys fins al procés revolucionari de 1640. La “guerra de papers” entre la Cort de Madrid i les institucions catalanes, abans i durant l'encontre bèl·lic, incorporà també l'element identitari. Si des de Catalunya es recorria a la “natural antipatia entre castellans i catalans” i als tropells dels terços reials sobre les poblacions del Principat, des de les imprentes reials s'editaven obres i opuscles on es destacaven el bandolerisme i la inobediència al rei com els pitjors defectes dels catalans. El principal exponent de l'odi castellà envers el Principat el representa Francisco de Quevedo –sota el pseudònim “Doctor Antonio Martínez Montejano”– amb el text *La rebelión de Barcelona ni es por el güevo ni es por el fuero*, escrit a finals de 1641 des del seu captiveri a Lleó. Es tracta d'un opuscle proolivarista, amb el qual Quevedo pretenia guanyar-se el perdó del favorit de Felip IV, i cal emmarcar-lo en la sèrie d'escrits promonàrquics sortits de les plomes dels principals intel·lectuals caste-

28. M. DE CERVANTES Y SAAVEDRA, *Las dos doncellas*, a *Novelas ejemplares II*, Cátedra, Madrid, 1994, pp. 224-225.

29. FRANCISCO CASCALES, *Tablas poéticas. Dirigidas al Excelentissimo señor Don Francisco de Castro, Conde de Castro*, Luis Berós, Murcia, 1617. La cita correspon a la “Tabla Cuarta”, p. 385.

30. M. DE CERVANTES Y SAAVEDRA, *Los trabajos de Persiles y Sigismunda*, Edició de J.B. Avalu-Arce, Castalia, Madrid, 1969, p. 366.

llans amb un objectiu molt concret: “luchar con la palabra para refutar los argumentos catalanes”.³¹ El text, confeccionat com a resposta a la *Proclamación católica* de Gaspar Sala que Quevedo coneixia a través de l'*Aristarco o censura de la Proclamación de los Catalanes* (1641), de Francisco de Rioja, ofereix una imatge extremadament negativa dels catalans: els titlla de deslleials amb el seu rei, ingrats, lladres i assassins. Quevedo arriba a afirmar que la degollació dels innocents ordenada per Herodes “parece traza de catalanes”.³² La defensa de les constitucions i les lleis pròpies del Principat mereixen també la seva crítica, així com la negativa dels catalans a allotjar l'exèrcit de la campanya de França. Per a l'autor, l'origen de la insubordinació de Catalunya es troba en el bandolerisme. I vinculada al bandolerisme apareix la imatge del català lladre: “Son los catalanes el ladrón de tres manos, que para robar en las iglesias, hincado de rodillas, juntaba con la izquierda otra de palo, y en tanto que viéndole puestas las dos manos, le juzgaban devoto, robaba con la derecha”.³³

Posteriorment arriben les afirmacions més exagerades i negatives de tota la literatura castellana contra Catalunya i les seves gents:

Son los catalanes aborto monstruoso de la política. Libres con señor; por esto el conde de Barcelona no es dignidad, sino vocablo y voz desnuda. (...) Esta gente, de natural tan contagiosa; esta provincia, apestada con esta gente; este laberinto de privilegios, este caos de fueros, que llaman condado, se atreve a proponer a su magestad que su gobierno mude de aires, quiere decir, de ministros.³⁴

Tot i tractar-se d'un text molt particular pel que fa a tant a la seva creació com als objectius últims de l'autor –bàsicament, aconseguir l'excarceració–, l'anticatalanisme n'és el *leit-motiv*. La conjuntura política motiva el caràcter anticatalà de l'escrit, però la crítica i la desqualificació són portades a uns extrems difícilment repetibles en la història de la literatura en llengua castellana.

31. María Soledad ARREDONDO, “Armas de papel. Quevedo y sus contemporáneos ante la guerra de Cataluña”, *La Perinola*, 2 (1998), p. 121.

32. FRANCISCO DE QUEVEDO Y VILLEGAS, *La rebelión de Barcelona ni es por el güevo ni es por el fuero* (1641), a BAE, vol. 23, p. 281.

33. *Ibid.*, p. 284a.

34. *Ibid.*, p. 284b.

Per concloure

Al llarg d'aquestes línies hem analitzat els estereotips entre castellans i catalans que gaudiren d'una major presència en la literatura de la primera meitat del segle XVII. Com hem vist, les visions estereotipades entre comunitats circulaven àmpliament a l'Europa moderna i, bàsicament, eren fruit de rivalitats i enveges. Les conjuntures polítiques i militars motivaven també canvis en aquestes visions.

L'estereotip dels castellans fanfarrons, superbs, bocamolls i violents es troba en textos de la literatura tant castellana com catalana. El tòpic té origen en la figura del soldat dels terços hispànics i, per assimilació, la imatge genèrica dels castellans es va caracteritzar amb alguns dels seus trets. En funció de les transformacions polítiques, econòmiques i socials, l'estereotip es pot dotar de connotacions negatives o positives. En el cas de la visió dels castellans a Catalunya, els esdeveniments que provocaren la revolta popular de 1640 condicionaren una imatge molt negativa dels castellans ja que la població aplicà els pitjors defectes d'uns soldats que coneixia bé al conjunt dels habitants de Castella. D'altra banda, si l'estereotip dels castellans durant el segle XVII estigué molt influenciat per la figura del soldat dels terços hispànics, al seu torn, la visió dels catalans fora de Catalunya tingué com a referent la del bandoler.

Es tracta, en realitat, de dos estereotips construïts a partir d'una figura violenta, la del soldat i la del bandoler respectivament. La literatura del Segle d'Or de les lletres castellanques així com els plecs solts poètics catalans varen difondre aquestes imatges i les varen també modificar en funció dels esdeveniments de l'època.

